

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 28

1947

UPPSALA 1947

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1948
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
47543

Hur tillkom Lycksalighetens ö?

Av Carl Santesson.

Ön där lycksaligheten bor är ett av de ursprungliga och symbolbärande motiven i Atterboms fantasivärld. Det glimtar fram hastigt i olika visioner men förtätas snart nog i planen på ett skådespel. I denna egenskap ledsagar det Atterbom, fast ibland under årtal undanskymt, ända från sommaren 1811 till den stund någon gång på hösten 1821 då han definitivt upptar berättelsestoffet i den folkbok från 1700-talet som tjusat honom i barndomen och efter långvariga mödor lyckas föra sin största diktardröm i hamn. År 1824 förelåg den förra och år 1827 äntligen den senare avdelningen av Lycksalighetens ö. Sagospel i fem äfventyr.

Tidigast omnämnes den dramatiska behandlingen av sagospelsämnet i ett brev från W. F. Palmblad till L. Hammarsköld, daterat Uppsala den 19 juli 1811.¹ »Den lycksaliga ön är i dag påbörjad af Atterbom», förklaras det här helt kort. Några veckor härefter (13 aug.) omtalar skalden själv för samme adressat, att han nästa vår tänker fara ner till Östergötland och därstädes med koncentrerad kraft göra sin Ö färdig, om allt ginge väl före slutet av år 1812. I ett nytt brev till Hammarsköld blott tre dagar senare (16 aug.) vidröres ånyo dikten i förbindelse med en tillämnad resa till den östgötska hembygden; där barndomsminnena väntade honom hoppades Atterbom antagligen att finna arbetsro och inspiration. Han säger sig nu ej vilja vända åter till Uppsala förrän nästa höst och då »med Lycksalighetens ö pundvig i kappsäcken». Naturligtvis led hans författaroptimism, som den plägade, skeppsbrott, ett av de många på färden till sällhetens ö.

Dessa knapphändiga brevnotiser antyda det första aktiva men i dunkel höljda och sannolikt tämligen kortvariga stadiet i diktverkets tillkomst-historia. Av mycket att döma har Atterboms andra dominerande sago-spelsprojekt, Fågel blå — nästan alltid en syskontanke till Lycksalighetens ö — efter en tids förlopp företrädesvis fångat honom. I alla händelser tog det tills vidare försteget, då det utomordentliga fragmentet ur detta skådespel blev synligt i Poetisk kalender för år 1814, på samma gång Atterbom i några inledande ord här betonade den avsikt han länge hyst »att engång dramatisera de tvenne sköna Folkssagorna: *Fågel Blå* och *Lycksalighetens Ö*». Det är betydelsefullt att dessa båda sagospelsämnen två år senare återigen uppträda sida vid sida i företalet till folkvisesamlingen Nord-

¹ Meddelat liksom de tvenne nedan omnämnda i *Bref rörande Nya skolans historia. Med anmärkningar utg. af G. Frunck*, Uppsala 1886-1903, s. 319, 333, 338. Sagospelets tillkomsthistoria har utförligt behandlats av Fredrik Vetterlund i hans monografi över Lycksalighetens ö (Sthlm 1924). Nytt material och en ny upplägning motivera att jag återvänder till ämnet, dock under en allmän hänvisning till min föregångares utredning.

mansharpan (Poetisk kalender för år 1816). »I mitt minne», yttrar skalden, »uppklarna de småningom, min egen barndoms gudasyner, Rolf och Thorborg, Amundus och Florinna, den ömma Fröken Svanhvit, den gråtande Zephyr från Lycksalighetens Ö, alla utveckla ur mitt innersta sina bildningar i bestämdare och bestämdare drag.» (S. LXIV.) Skymtande såsom genom en slöja framstiger i denna mening hela sago- och sagospelskomplexet hos Atterbom, nu sammantvinnat i en arabesk av diktgestalter som svepas i skildrarens medkänsla; man lägger märke till huru just tvenne figurer ur den blivande Lycksalighetens ö fått epitet som förläna dem en aning förhöjd verklighet.¹ Uti ett endast obetydligt senare poem av Atterbom, Landsberga (1816), hopvävas likaledes i en motsvarande hägring två kvinnobilder ur samma sagospelskrets:

Florinna och Svanhvit
Öfver din skimrande höjd sväfva på aftonens sky.

Fullföljde Atterbom någonsin under den närmast följande tiden i konkret dramatisk form de antydningar han givit härovan? Sannolikt ej, men måhända kan en liten observation ge vid handen att han då tecknade sig material till minnes för den kommande bearbetningen av Lycksalighetens ö. Saken, till vilken jag återkommer på annat håll, gäller en i Svensk Literatur-Tidning den 17 februari 1816 anmäld, från tyskan översatt »geografisk» roman med titeln Flykten till Spetsbergen (1815), vars landskapsscenerier visa sig märkbart ha påverkat den arktiska koloriten i det första äventyrets början. Det skulle icke förvåna, om Atterbom redan år 1816 upptäckt att boken kunde bli en ypperlig hjälp vid konkretiseringen av den polarexotism som sagospelets inledning naturligt kallade på.

Emellertid vände Atterbom som bekant först tillbaka till Fågel blå och nedskrev på sommaren 1818 under vistelsen i Italien det oformliga prosautkastet till detta verk. Härmed försvann dock inte Lycksalighetens ö ur hans tankar, tvärtom bibehöll ämnet även utomlands en viss aktualitet för honom. Detta förhållande, som hittills varit alldeles obeaktat, framgår av ett par anteckningar i en av de dagböcker han förde under resan, den lilla röda Geschaefts und Erinnerungs-Buch für das Jahr 1818, som var en gåva till honom av filosofen Schellings hustru.² Daterat till den 11 juni 1818 läses nämligen här följande högst väldisponerade och vittspännande program för hans framtida dramatiska verksamhet: »Sedan jag fullbordat *Fågel Blå*, vill jag skriva *Fröken Snöhvit*, der Ossians verld och den äldre Skandinaviska skola spela inuti hvarandra. — Så *Lycksalighetens Ö* — och så *Rolf och Thorborg*. — Sedan rent historiska dramer, hvartill ämnen ur Svenska Historien.» Den andra och senare dagboksanteckningen förekommer i ett innehållsutkast för en tillämnad samling av Atterboms skrifter, vilket sannolikt gjorts någon gång år 1819. I denna förteckning sammanföres Lycksalighetens ö på nytt både med Fröken Snöhvit och med Rolf och Thorborg — det sistnämnda paret har Atterbom mött i en episod i den isländska fornaldarsagan Hrolfs saga Gautrekssonar, utan tvivel genom förmedling av Verelius' upplaga av densamma (1664). Till dessa

¹ Till Svanhvit-gestalten, som icke förekommer i folkboken om Lycksalighetens ö, återvänder jag i ett annat sammanhang.

² Denna bok befinner sig i enskild ägo.

förslag fogades sedermera, ovisst när, ytterligare ett, det ossianska, på ett tragiskt inslag i Macphersons Fingal (bok tre) baserade ämnet Fingal och Svanhvita (Agandecca), varvid Snöhvitplanen ströks, för så vitt det här möjligtvis icke endast är fråga om ett namnbyte. Den röda resedagboken framvisar med andra ord en bestämd, sluten grupp drammotiv utav sagokaraktär, inom vilken Lycksalighetens ö oförändrat kvarstår. Ifrån år 1811 har detta sagospel i själva verket aldrig varit borta ur Atterboms synkrets, med påtaglig jämnhet vänder det tillbaka bland hans talrika diktprojekt, de långsamt förverkligade och de småningom slocknade. Atterbom var en minnets man också däri att han så troget höll fast vid de gamla älsklingsfantasierna, de en gång fattade uppslagen. Härav de karakteristiska konstanserna i hans ämnessfär och arbetsförling, skönjbara ej blott vid Fågel blå och Lycksalighetens ö utan även runtom i hans övriga författarskap: det må vara nog att nämna den delvis realiserade planen på en poetik och, ändå märkligare, Svenska siare och skaldar, vars första grodd vi nu med stöd av den röda resedagboken förmå följa avsevärt tillbaka i tiden, antagligen ända till år 1819.¹

Mer och mer ha forskarne fått upp ögonen för vilken utomordentligt subjektiv, ja rent biografisk skapelse Lycksalighetens ö är. Mitt inne i sagogiktionen och bakom den filosofiska didaktiken gömma sig överallt författarens mest brännande personliga problem. Tillkommet när Atterbom nalkades den mogna mannaåldern är diktverket ett stycke levnadssumma, en spegling av hans andes erfarenheter och äventyr under den period på i runt tal tio år som sträcker sig ifrån utrikesfärdens början fram till våren 1827. Mellan sago-spelets kulisser flyttade Atterbom in sin bikt och själv-rannsakan, sina kriser och konflikter, det som värmdes hans hjärta och det som han avskydde, hela sin intima berördhet. Den litteraturhistoriska analysens första angelägenhet, innan den fixerar etapperna i verkets tillblivelse, blir därför att söka bestämma var människan och författaren Atterbom stod på hösten 1821 när Lycksalighetens ö påbörjades.

Kanske nalkas man bäst Atterboms dåvarande läge om man för ett ögonblick lånar örat åt en av hans närmaste vänner, Wilhelm Fredrik Palmblad. I ett av de litterära affärsbrev, som så enastående förmedla själva pulsen i det lärda och vittra arbetslivet i romantikernas Uppsala, berättar denne den 25 maj 1821 för L. F. Rääf om deras gemensamme bekante Atterbom, för tillfället såsom lärare för kronprins Oskar bosatt i Stockholm. »Atterbom», heter det, »skrifver æsthetica, tänker på sin resa, do på Blåa fågeln, klagar på hoflifvet, do öfver sveda i underlifvet.»² Yttrandet, i Palmblads sedvanliga, vårdslösa och lakoniska rapportstil, innehåller i och för sig intet vare sig märkligt eller nytt. Men det målar i all knapphet både levande och fullständigt Atterbom sådan han var och verkade kort före sitt livs högsta diktaransats. Fysiskt, personligt och auktorligt finnes han hel och hållen i dessa snabbnotiser: krämpig och gnällande, missnöjd med sin yttre ställning men ändock i oavlättlig andlig rörelse, fladdrande emellan olika planer i hjälplös oförmögenhet att resolut samla sig kring en sak i sänder, försänkt i ett tanke- och fantasistoff som var lika omfattande som det var heterogent. Brevet antyder också med en

¹ Se min notis *Den tidigaste planen till Svenska siare och skaldar*, *Samlaren* 1939, s. 146-148.

² Brevet i den Rääf'ska samlingen i U. U. B.

fläkt av ironi, att skaldens intellektuella verksamhet för tillfället är mera passiv än aktiv. Direkt produktiv är han uteslutande på ett enda område, den filosofiska skönhetslärans; de »æsthetica» som här omtalas blevo samma år synliga i tidskriften *Svea* under titeln *Förberedelser till en ästhetik*. På resebeskrivningen och på *Fågel blå* däremot »tänker» han endast. Det för våra sammanhang viktiga är emellertid att precis detta tretal av intresseområden, den estetiska spekulationen, utrikesfärden — främst en mängd minnesintryck men också ett vägande livsavsnitt — och slutligen sagospelsromantiken i *Fågel blå*, bilda centrala förutsättningar för *Lycksalighetens ö*. Från dem rinner ett till ytterlighet sammansatt medvetenhetsflöde ned i dess jättebäcken.

Såsom skapande diktare är Atterbom under förra hälften av 1821 förstummad; han befinner sig i en paus av improduktivitet, om också långtifrån i vila. I flera hänseenden, yttre likaväl som inre, var även hans situation otillfredsställande. Sedan han på sommaren 1819 återvänt från sin resa kunde han obestriddligen se tillbaka på en rad delvis mycket välgående poetiska och litterärt-kritiska insatser: dikterna i *Poetisk kalender* för åren 1820 och 1821, det ypperliga, måleriska *Rom-brevet i Svea*, den breda *Iduna-recensionen i Svensk Literatur-Tidning* (1820—21) och dens direkta efterföljare, *Förberedelser till en ästhetik, ånyo i Svea* (1821). Men en mångfald makter, lägen och omständigheter bundo ej blott hans inspiration utan sänkte hela den vitala kurvan hos honom. Hans hälsa fortfor att vara lika ömtåligt labil som tidigare och med den hans lynne, perioder av livsmod och arbetshåg följdes av andra, ofta långvarigare, under vilka han ruvade i den mörkaste depression. Om hans sociala och akademiska ställning förbättrats en smula till följd av lärarskapet för kronprinsen och den docentur i historia han kallades till på våren 1821, så förblevo de ekonomiska bekymren ej mindre närgångna och tycktes bannlysa varje tanke på ett äktenskap före den senare medelåldern. Och för att i detta sista hänseende råga hans ledsamheter ville synbarligen inte heller den häftigt efterträdde erotiska lycka, som kunde ha löst honom ur hämningarne och fört honom till full livsförsoning, någonsin dagas. Gripande, ibland pinsamma brev- och dagboksbekännelser blotta nu, huru den 30-årige ungarlen fick upptaga en dubbel kamp mot svärmodet och de sexuella anfäktelserna. Hans grundupplevelse förblir alltså främlingskap och hemlöshet i tillvaron och den längtan som födes härav.

Till mannens besvikelser och svårigheter knöto sig skaldens. Från den akademiska kritikens sida hade de kalenderpoesier han publicerat efter sin hemkomst mottagits kallsinnigt, där de icke överhöljts med skurar av ovett, något som förstämde honom så starkt att han, enligt vad han i ett brev från 1826 sade Tegnér¹, förlorade all lust att framträda på nytt. En svår otur var också att *Fågel blå*, den skapelse kring vilken hans aspirationer alltsedan *Italia-sommaren 1818* företrädesvis samlat sig, tydligen hotade att fullkomligt torka in, alla försäkringar om motsatsen till trots. Med *Fågel blå* tycktes också de många andra litterära projekten från tiden under och efter resan vilja dela öde. Den långa bildningsfärden bar ju icke heller de frukter han hoppats på. Den hade fyllt hans huvud och sinnen med idéer, läsning, upplevelser och syner utan tal, men dessa hade blott

¹ Brevet, den 6 jan. 1826, är tryckt i *Ur Esaias Tegnér's papper*, Sthm 1882, s. 245—248.

ofullständigt förlöst och lågo alltjämt kvävande över honom i krav på att smältas, bearbetas, föras ut i tryck till påtagliga resultat. Tills vidare utan förmåga att tillgodogöra sig de massor av andlig föda hans receptivitet hopat blev han ett beklagligt offer för en slags själisk indigestion och suckade förgäves efter förnyelse.

Det synes också ligga något mer än vanligt rastlöst och splittrat över Atterboms arbetsliv under 1820 och början av 1821. De aldrig fullföljda ansatserna åt skilda håll, det beständiga rundhanta bebådandet av det ena eller andra, ibland alldeles oskrivna arbetets snara fullbordande och förestående tryckning — ett för den verklighetsfrämmande poeten karaktéristiskt sangviniskt självbedrägeri med en oavsiktlig bismak av bluff — kan stundom verka rent nervöst och bottnar nog vid denna period delvis i ett omedvetet bemödande att dölja och döva en känsla av vanmakt. Plågad av sin improduktivitet fick han också märka hur luften kring honom började fyllas av kyla och misstro. Gamla meningsfränder gjorde redan otvetydigt min av att desertera, och runtom hördes röster viska, att den sjuklige romantikhövdingen i Uppsala hade sina bästa dagar bakom sig. Det var mångas mening Tegnér sammanfattade när han i november 1820 utropade: »Gör Atterbom ej snart någon tour de force, så svarar jag ej längre för hans odödlighet.»¹

Ungefär så tecknar sig i summarisk förenkling Atterboms ställning, att ej säga öde, i den stund vår speciella historia börjar. Efter ett par mera överksamma sommarmånader i Östergötland hade skalden den 6 september 1821 återkommit till Uppsala. Här upptages han genast av en viktig angelägenhet, nämligen redigerandet av den nya poetiska kalender, som traditionsenligt borde utkomma till julen. Redan dagen efter ankomsten skriver han till C. J. L. Almquist för att bedja denne skicka någonting till publikationen samt stöta på tvenne Stockholmsvänner att ävenledes insända bidrag.² Den 10 september avgick härpå ett brev till poetissan Euphrosyne i liknande syfte.³ I båda skrivelserna inskräper Atterbom, att han ogärna vill spilla för mycken tid på kalendern, enär han framför allt önskar att odelat få ägna sig åt befjädrandet av Fågel blå. Ännu säges icke det minsta om hans eget tillskott. Men i ett nytt brev till Almquist den 14 september falla några ord, som möjligen signalera en viktig litteraturhistorisk händelse. Det är då Atterbom lovar att omläsa en essay av Almquist — »när jag hunnit sluta mitt eget Kalender-bidrag». Och detta bidrag? Jag skulle vilja gissa på det första äventyret av Lycksalighetens ö. Obestriddigen förflyter det en hel månad innan Atterbom, nu i ett nytt brev till Euphrosyne den 15 oktober, fullt genomskinligt bebådar detta sagospelsäventyr för den kommande kalendern såsom varande »någonting dramatiskt, fast ej af stor vidd». Men intet hindrar att det påbörjades eller planerades kort före mitten av september 1821. Man torde i detta samband ej böra gå förbi en sådan detalj som att Atterbom såväl i sitt brev till Almquist (14 sept.) som i det nyss citerade till Euphrosyne (15 okt.) använder singularisformen »mitt bidrag», vilket åtminstone kan tyda på en slutet och fristående sak.

¹ Brev till A. C. af Kullberg 8 nov. 1820. *Samlade skrifter. Ny kritisk uppl. Utg. af E. Wrangel och F. Böök*, 3, s. 429.

² Brevet liksom det följande av den 14 sept. 1821 finnes i Nordiska museets arkiv.

³ Se *Atterboms bref till Euphrosyne. Utg. af J. Mjöberg, Samlaren* 1906, s. 68, 69.

Det förefaller mig alltså högeligen troligt att det från början tilltänkta kalenderbidraget är identiskt med Lycksalighetens ö. Frågan är sedan om vi ej ha rätt att gå ett steg vidare och antaga att valet av detta ämne, eller rättare sagt av den första akten i ett dramatiskt verk av sagospelstyp, direkt föranletts av tvånget att åstadkomma någonting som lämpade sig för 1822 års poetiska kalender. Flera av breven till Euphrosyne stödja en dylik förmodan. Av lyrik, hans form framför andra, tyckes Atterbom endast haft »ett par små stumpar» till hands (21 jan. 1822), uti de inledande partierna till ett sagospel fann han däremot något som lyste med nyhetens glans och samtidigt ej rövade för mycken tid från Fågel blå. Att det nämligen tills vidare blott var fråga om 1:a akten av Lycksalighetens ö för kalendern visa såväl tvenne brev till Euphrosyne (26 nov. 1821, 21 jan. 1822) som ett brev till C. F. Dahlgren (1 jan. 1822).¹ Ännu arbetade skalden sannolikt på kort sikt, komponerade väl ungefär som han tidigare gjort i Fågel blå-fragmentet (1813), d. v. s. en provbit ur en större helhet, några löst sammanbundna scener, ett par lyriskt-deskriptiva praktställen, och lät i övrigt på sorglös romantisk fason framtiden taga hand om fortsättningen.

Som vi veta var det aldrig Atterboms mening att ge Fågel blå på båten, han släppte blott för tillfället detta ämne, när han inte lyckades komma någon vart med det. Då likväl hela hans traktan förde honom mot dramatisk diktning, föll det sig naturligt att ett annat skådespel, och ett skådespel av samma obundna slag som Fågel blå, fick erbjuda sina möjligheter. Förändrad miljö och ombytta dekorationer betydde härvidlag icke mycket: fantasien sträckte visserligen sin flykt mot ett nytt luftstreck, men den plats där händelserna togo fäste förblev lika luftigt irreell. För valet av Lycksalighetens ö funnos ytterligare ett par skäl som till sist böra bringas i erinran. Dels stod detta motiv sedan tio år tillbaka i reserv, bidande sin minut, på den lista över dramatiska projekt Atterbom bar i sitt huvud. Dels hade ju skalden 1811 faktiskt påbörjat sagospelet, hur långt han nu hunnit, varför han måhända kunde spinna vidare på gamla uppslagsändar.

Att Atterbom hösten 1821 upptog Lycksalighetens ö skulle alltså enligt min mening närmast ha berott på yttre och tillfälliga redaktionshänsyn. Givetvis drager denna hypotes, om den accepteras, med sig vissa följsatser för spørsmålet om sagospelets genesis. En placering i kalendern begränsade omfånget på det som infördes där, diktens inledning skars av. Detta var dock mest en formell angelägenhet. Viktigare var den begränsning av synvinkeln vi i sådant fall måste antaga. Det förefaller föga troligt att det högspända filosofiska och estetiska tankeinnehåll som pressades in i folkbokens fabel med ens öppnat sina vida horisonter för Atterbom, då omständigheterna plötsligt avtvingade honom en sak för kalendern. Sagospelets samtliga djuperspektiv, dess symboliska rymd, dess självbespeglning och självuppgörelse existerade förvisso men troligen blott latent i bakgrunden av hans medvetande, knappast som drivande inspiration, som utgångspunkt. Allt detta bör ha kommit efteråt, jag vågar antaga på nyåret 1822.²

¹ Brevet i K. B.

² Jfr Atterboms brev till Brinkman den 20 sept. 1825 i denna studies fortsättning och ett brev från G. W. Gumælius till P. Hjort den 1 juni 1822, tr. i *Udvalg af Breve . . . til P. Hjort*. Kbh 1867, s. 457-462. .

Omkring en månad varade förmodligen det allra tidigaste, mera svävande skedet av sagospelets koncipierande. Ännu vid mitten av oktober 1821 ordas det således i brev från Palmblad (till A. v. Hartmansdorff 10 okt.)¹ och Atterbom (till Euphrosyne 15 okt.) om tryckningen av den senares reseskildring såsom nära förestående, vilket synes tala för att Atterbom ej givit sig kalenderbidraget fullt i våld utan arbetade på sitt sedvanliga förströdda simultana vis. Men den 1 november uppdyker oförmodat i ett brev från Atterbom till August von Hartmansdorff² ett knapphändigt, liksom triumferande postskriptum: »Innan kort utkommer af mig ett *Sagospel i tre Äventyr*, som behandlar den gamla Sagan om *Lycksalighetens Ö*.» Här tillkännagives — vad ingen hittills framdragit — sagospelet för första gången öppet med namns nämmande. Någonting har inträffat: verket har ögonskenligen snabbt ryckt Atterbom med sig och tagit gestalt i hans inbillning såsom en i handlingar och händelser artikulerad enhet. I och med att motivet avslöjat sin dramatiska bärkraft, övergav Atterbom även sin avsikt att offentliggöra det första äventyret i kalendern uti fristående skick, skilt från dess »följande syskon» (till Euphrosyne 26 nov. 1821 och 21 jan. 1822). Och denna syskonkrets blir större och större. I brevet till Euphrosyne den 26 nov. 1821 omtalas fortfarande blott trenne äventyr, men då Atterbom nyårsdagen 1822 skriver till C. F. Dahlgren har antalet akter stigit till fyra: diktverket har definitivt inträtt i sitt ansvallningsskede. Någon gång före våren 1824 ökades äventyren sedermera till de slutgiltiga fem. I varje fall är det påfallande hur oklart allting länge är beträffande sagospelets vidd och disposition. Fast den nästan fullständiga avsaknaden av handskrifter till Lycksalighetens ö försvårar alla slutsatser³, gissar man att en bestämd, genomtänkt och på papperet fixerad plan för handlingens gång och fördelning på de skilda äventyren knappast existerat på detta stadium av utarbetningen. Kanske tillkom ett dylikt schema senare, men i huvudsak hölls troligen strukturens stomme rörlig och händelselinjen böjlig, förlängd efter behag och mjukt omslutande de många episoder och inlägg som den långa tillblivelsetiden undan för undan förde med sig. Atterbom vaktade sig nog vid detta tillfälle att upprepa misstaget med Fågel blå; han måste ha insett faran av att först i förväg uttömma och härefter binda sin ingivelse genom en gigantisk prosauppräning.

I gynnsam stämning begynner Atterbom det nya sagospelet. Den litet hemlighetsfulla tystlåtenhet, som man till en början märker i hans brevuttalanden, försvinner när han känner att inspirationen bär honom. I och med att han lyckats föra en bit av verket säkert på land, visar han sig således alltmer ivrig att låta andra få del av det nyss fullbordade. Som vi veta reciterade han under flera aftnar scener ur *Ön* i Geijers familj, troligen redan i december 1821 och sedermera med full visshet på nyåret 1822.⁴ Det vill också synas som om Atterbom lånat ut manuskriptet till sagospelet eller, snarare, som om någon avskrift av dettas inledande partier

¹ Brevet i den Hartmansdorffska samlingen i R. A.

² Atterboms brev till Hartmansdorff finnas i R. A.

³ Ett obetydligt konceptfragment ur det 1:a äventyret har som bekant bevarats i de Mörnarska samlingarne i Örebro stadsbibliotek.

⁴ Se Geijers *Samlade skrifter. Ny ökad uppl. ordnad i tidsföljd*, 13, Sthlm 1931, s. 376 och mina *Atterbomstudier*, Sthlm 1932, s. 32.

cirkulerat i poesiintresserade kretsar. Härom skvallrar en av A. v. Hartmansdorffs personhistoriskt ofta mycket upplysande almanacksanteckningar.¹ Hartmansdorff noterar sålunda den 15 februari 1822 en visit hos kamrer C. F. Geijer samt tillfogar: »Frun (?) läste Atterboms ö.» Läsarinnan i fråga var Geijers svägerska, Sophie Geijer, född Lagerlöf, själv en talangfull vitterlekare, vars förbindelser med Uppsala väl förskaffat henne njutningen av denna litterära primör. På försommaren samma år fingo sedan Atterboms Stockholmsvänner höra honom föredraga ur sagospelets tvenne första äventyr: almanacksnotiser av Hartmansdorff och Anders Fryxell, den senare under denna period en ung fosforist på reträtt ur romantiken, omnämna uppläsningar av Lycksalighetens ö på Stallmästaregården den 22 och 26 juni 1822.² Det är lätt att föreställa sig poeten där han vandrar omkring i huvudstaden med handskriftsbladen till sin Ö ständigt på fickan och med välbehag samlar en skara lyssnare runt sin stol på det kända utvårdshuset.

Nere i sin östgötska hembygd fortfor Atterbom att läsa högt ur det påbörjade sagospelet för en fåtalig men desto mera andäktigt grupp av släktingar och bekanta, själv då ett kvidande neurastenien offer. Några av verkets lyriska pärlor fingo därunder sitt första oförgätliga skimmer i mottagliga lyssnarsinnen. Den unge tonsättaren Adolf Lindblad, som från sommarsamvaron på Kernellarnes Bleckenstad år 1822 alltid skulle erinra sig Atterboms varma och besjälade versläsning, framhäver särskilt Svanhvits sång, »Stilla, o stilla!»³ Det tillhör de säreget meningsfulla enskildheterna i sagospelets historia, att denna elegiska klenod på sommaren det följande året med Per Ulrik Kernell, ett dödsmärkt sändebud från vår uppsvenska romantik, hamnade nere i Erlangen och där hänförde August von Platen; från Kernells läppar uppfångade den filologiskt intresserade tyske diktaren trenne strofer ur »das herrliche Lied der Svanhvit».⁴ När på denna ovanliga väg en ensam klang ur det ofullbordade sagospelet uti vidgade tonvågor nådde ända fram till Tyskland, innebar detta bland annat att Lycksalighetens ö, långt innan dess första avdelning var tryckt, haft en tillvaro utanför Atterboms arbetsrum och tidigt vunnit en gripen elitpublik.

Högläsningen ur Lycksalighetens ö var inte bara en funktion av romantisk sällskaplighet. Den skänkte jämväl Atterbom den sympatistimulans han var så beroende av, och den måste tillika i och med att den skapade kontakt utåt gett det spirande diktverket en ökad objektiv påtaglighet för honom själv. Samtidigt fortsatte sagospelet att leva på ett annat yttre plan, tonsättningens. Från det slutande 1700-talet ärvde och vidmakt-höll som känt den romantiska perioden de intima förbindelser som då rådde mellan tonkonst och diktkonst och varom musikbilagorna i Poetisk kalender fint vittna. I Atterboms nya fantasispel slumrade också en musik som blott behövde kallas i dagen och bindas efter andra uttryckslagrar. Här flödade vid nästan varje förevändning den inlagda lyriken, här funnos

¹ I R. A.

² Om Fryxell se H. Olsson, *Anders Fryxell som Uppsalastudent och fosforist*. *Nationen och hembygden* . . . 1, Upps. 1930, s. 77, 78.

³ *Bref till Adolf Fredrik Lindblad från Mendelssohn m. fl.*, Sthlm 1913, s. 92.

⁴ Se *Die Tagebücher des Grafen August von Platen*, 2, Stuttgart 1900, s. 587, 766. Jfr Atterboms *Minnesord öfver Per Ulrik Kernell*, Uppsala 1824, s. 72, 73 och *Adolf Törneros' brev*. *Utg. av J. Landquist*, 1, Sthlm 1925, s. 48.

sjungna eller sångbara stycken, romanser såsom man under denna tid med bruk av en tämligen vid term kallade dem, så melodiösa och så dramatiskt målande att de utan vidare ropade på en kompositör.

Senast hösten 1822 förelågo de antagligen tidigaste tonsättningarna till en text ur Lycksalighetens ö, omtalade uti ett brev (16 okt. 1822) från Adolf Lindblad till dennes fästmö, Sophie Kernell.¹ Det var tvenne ton-tolkningar av Svanhvits sång, den ena av Geijer, den andra av Lindblad själv. I april 1823 sjöng Lindblad sedermera på sin första fredagsafton hos Malla Silfverstolpe »jägervisan» ur Lycksalighetens ö, säkerligen den granna kören »Vilda, mäktiga / Sinne, njut!» och inte »Ungmön i lunden på jagtnätet band», till vilken han likaledes satt musik och som i ett brev till fästmön (21 juli 1823) kallas för »Romancen om Jägarflickan». Sommaren 1824 prövade en röstbegåvad amatör utanför Uppsalakretsarne, Bernhard Beskow, sin kompositörstalang på näktergalssången »Dåre! som bjöd henne höra», och i oktober samma år utkom så det första och enda häftet av Geijer-Lindblads Musik för sång och för fortepiano. Lycksalighetens ö representerades här utav Geijers tonsättning av Svanhvits sång (»Andante con moto») jämte fyra stycken av Lindblad nämligen Svanhvits sång (»Adagio con espressione»), JägarChör, Romance (»Ungmön i lunden») och Felicias sång (»Säg mig, vackra bi, du lilla»).² I breven till Sophie Kernell (12 jan., 3 sept. 1824) omtalar Lindblad dessutom ytterligare tvenne egenhändiga kompositioner till ord ur sagospelet. Så småningom skulle en lång rad tondiktare söka ingivelser ur samma ymnighetshorn. Utav dessa voro väl de flesta blygsamma inhemska yrkesmän, men åtminstone en får räknas till berömdheterna, den kände tyske romans- och balladkompositören Karl Loewe.

Flyktigt definierade äro tonsättningarna ur Lycksalighetens ö en reflex av ett romantiskt tidsmod och en tribut till de många sångbara motiven i det atterbomska verket. Med historien om sagospelets födelse höra de dock intimt samman. Deras klangtransponeringar blottlägga, låt vara subjektivt, stämningssväven kring lyrikinläggen och säga oss åtskilligt om hur samtiden upplevde de senare. Genom dem föras vi också i Geijers och Lindblads fall nära sagospelets första och yppersta publik, de entusiastiska lyssnare till Atterboms högläsning, som, då de läto skaldeorden dallra vidare i toner, själva förvandlade sig till konstnärliga medskapare.

Året 1822, när Lycksalighetens ö började träda ut i omvärldens dager, artade sig eljest föga lyckosamt för diktverket. Visserligen skrev Atterbom på nyåret vidare på sin Ös andra äventyr under flödande och stigande skaparglädje, men redan i februari nödgades han till sin stora ledsnad avbryta arbetet. Han fick då i stället ägna sig åt att förbereda och hålla föreläsningar över korstågens historia. Antagligen inneburo dessa föreläsningar en allt för häftig kraftanspanning för den klene skalden. Sommaren 1822 medförde i alla händelser ett svårartat fysiskt och psykiskt sammanbrott, som efterverkade länge och därigenom avsevärt fördröjde

¹ Breven i enskild ägo.

² Om dessa tonsättningar se Geijers brev till Atterbom 29 aug. och 13 sept. 1822 (*Samlade skrifter* 13, s. 377, 378) om en »romans» av honom, Malla Montgomery-Silfverstolpe, *Memoarer* 3, s. 82, 114, T. Norlind, *E. G. Geijer som musiker* (Sthlm 1919) samt *P. D. A. Atterboms och B. v. Beskows brevväxling* 1, s. 27, 28 (Sv. akad. handlingar 36, 1926). Norlinds antagande (s. 108) att Geijers och Lindblads samtliga sånger tillkommit under år 1823 håller alltså icke streck.

fullbordandet av sagospelet. Ett brev från Atterbom till Malla Silfverstolpe, avsänt från Bleckenstad i Östergötland den 3 augusti och ej förut citerat, skildrar gripande hans belägenhet under denna krämpornas sommar. »Vid *Lycksalighetens Ö*», berättar han för den moderliga väninnan, »är nästan ingenting vidare gjordt, än att jag skrivit om de tre första scenerna, som ej voro nog lifliga. Jag har en hel månad igenom förgäfves bråkat med mig, att återkomma i samma sinnesförfattning, som lifvade mig då de fördömda Föreläsningarna ryckte mig ifrån alltsammans. Sedan en mängd gäster, som nu en tid vistats här, rest bort, skall jag bjuda ytterligare till att gripa mig an. Går det ändå ej, så återreser jag till Upsala, der det alltid går bättre att *arbeta på dagsverke*. Tyvärr, utom svårigheter, som oafbrutna hämorrhoidaliska krämpor lägga i vägen, så liknar min själ den sofvande dammen vid Bethesda; ingen Engel stiger ned för att röra om vattnet och sätta dess magiska krafter i verksamhet; den oroliga dallringen på ytan förslår ej att frambringa synnerliga verkningar. — Kommer jag dock väl öfver andra actens *slut*, så skall det öfriga sannolikt snart nog fullbordas. Men att *utmåla* dessa förföriska bilder af en sällhet, hvaraf jag hvarken äger njutning, minne eller hopp — det är en så *pinsam* vällust, att den arma känslan, som redan förut brinner mer än tillfyllest af både andligt och sinnligt kärleksbehof, skyggar bäfvande undan och helst önskar få qvarblifva i sin halfdrömmande slummer. Ack! hon måste dock träda fram; så fordrar Sagan, och skådespelets plan. Mätte detta framträdande sedan gifva åt andra större nöje, än åt mig sjelf!»¹

All improduktivitetens vända, all den hämmade livsviljans smärta hos en hypersensitiv diktarnatur tyckas sammanpressade i Atterboms brev-rader. Det är vemodigt att se hur Atterbom mitt i sitt förlamade tillstånd bemödar sig att göra sagospelets inledningsuppträden mera »lifliga». Dessa i växlande tonlägen hållna, än hurtiga, än naturmålande och lyriskt burna, än satiriskt docerande scener ha alltså, sådana de nu föreligga, avslipats under den sjukdomstyngda lantvistelsen hos släktingarne på den täcka lilla östgötagården.

Efter detta svåra bakslag dröjde det länge innan inspirationens safter åter ville rinna till. Först den 7 dec. 1822 är Atterbom i stånd att meddela Almquist, att han »efter flera månaders fruktlösa ansträngningar» nu med hela sin själ och hela sin håg ånyo är inkommen i sin avbrutna dramatiska komposition.² Härpå sina emellertid de skriftliga upplysningarne för en tid framåt, och det är ej förr än i ett nytt, mycket melankoliskt brev från Atterbom till Malla Silfverstolpe, daterat den 1 april 1823, som vi erhålla en hållpunkt för hans fortskridande. Skalden säger sig ha sysslat med varjehanda ting, mest litterär kritik, men längtar »efter alla dessa *prosaiska* dagar» få återvända till sitt skådespel, »hvaruti jag», omtalar han, »nu änteligen har börjat utarbetningen af *3dje Acten*».³ Antagligen i mars 1823 avslutade Atterbom följaktligen vad som utgör det tryckta sagospelets förra avdelning, d. v. s. de båda första äventyren; tidsbestämningen preciseras av hans senare uppgifter i ett par brev till Euphrosyne (16 febr., 7 juli 1824). Sedan fortsatte han omedelbart med det tredje

¹ Brevet i enskild ägo.

² Brevet tryckt i A. Ahnfelt, *Nektar och gift* 1*, Sthlm 1881, s. 137–139.

³ Brevet i U. U. B.

äventyret. En uppdelning och publicering av Lycksalighetens ö i tvenne hälfter föresvävade honom sannolikt ännu icke.

I februari 1824 hade Atterbom verkligen efter upprepade långvariga avbrott fortskridit så pass med sin Ö att frågan om dess publicering blev aktuell. Att sago-spelet skulle utgivas i tvenne delar stod numera klart med det omfång detta tagit, saken var endast den om dessa båda delar borde utkomma på en och samma gång eller inte.¹ Emellertid rådde honom hans Uppsalavänner med Geijer i spetsen »med viktiga skäl» (till Euphrosyne 7 juli 1824) att ej avvakta det helas fullbordan utan sända ut den färdiga volymen i världen. Det är ganska lätt att gissa det mest vägande av dessa skäl: de misstroagna och realistiska uppsaliensarne ha otvivelaktigt gjort Atterbom uppmärksam på ett av honom gärna förbisett förhållande, att den senare avdelningen av Lycksalighetens ö praktiskt taget var oskriven. Naturligtvis försäkrade poeten i företalet till sago-spelets första del, att den kommande andra delen endast behövde en »granskande genomsigt», men detta är intet annat än ett av de tallösa bevisen för hans hjälplösa oförmåga att beräkna tidrymden för sina diktarfantasiers förvandling till fullfärdiga manuskript. Så sent som den 30 augusti 1826 — alltså mer än tvenne år härefter! — skrev Atterbom, just då sysselsatt med det fjärde äventyrets avslutande scener, till Christian Stenhammar: »Men det femte — slut-acten — existerar ännu blott i mina tankar och i diverse materialier.»² En dylik av uppriktighet och självkänedom präglad fakticitet är eljest skäligen sällsynt i de redovisningar han avger över sago-spelets fortgång, vanligtvis behärskas dessa av ett löst önsketänkande.

I början av juni 1824 lämnade den förra avdelningen av Lycksalighetens ö tryckpressarne hos Palmblad och C., och så till vida syntes allt ganska lovande. Flera anledningar, förutsedda och oväntade, medverkade dock till att fortsättningen drog ut mer än rimligt på tiden. Det likgiltiga eller rentav kalla mottagande hans största diktansats rön-te utanför en ytterst begränsad krets av likstämda läsare kunde ju ej annat än dämpa Atterboms författarentusiasm. Mer och mer stod det klart för honom att, såsom han utbrister i ett brev till Brinkman (20 sept. 1825), »svenska allmänheten frågar f-n efter *min* poesi.» Andra diktplaner börja också tränga sig fram, oroande antydningar om att Lycksalighetens ö inte längre ensamt dominerade hans fabuleringslust. Redan i mars 1824, när den första avdelningen av sago-spelet nyss skickats till trycket, får Brinkman höra en del härom. Till honom skriver Atterbom (26 mars): »Bland andra poetiska projecter som sysselsätta mig, locka mig isynnerhet tvenne af ganska motsatt beskaffenhet: en fritt dramatisk behandling af *Sigurds-Sagan* (i Fouqués spår, men ej i egenskap af imitation eller öfversättning), och ett slags olympisk Idyll i hexametrer, som skulle heta *Eros och Psyche*. Den skulle bli en blandad Platonisk, Apulejisk och (sans comparaison) Atterbomsk composition, i tre eller fyra Sånger. Få se, huru jag i Juni blir till mods, bland blommande äppelträd och syrener.» Den angenämaste som-

¹ Till Brinkman skriver Atterbom den 26 mars 1824: »I höst utkommer andra delen.» Brevet i arkivet på Trolle-Ljungby. Jfr Atterboms brev till Euphrosyne 16 febr. 1824.

² Brevet i Örebro stadsbibliotek. Till fästmon skrev Atterbom den 7 febr. 1826 om de 4:e och 5:e äventyren, att ehuru »deras innehåll är af mig på det nogaste tänkt och genomtänkt, så stå de likväl icke ännu framför mig på papperet.» *Atterboms bref till sin fästmo 1823-1826. Utg. af Hedvig Atterbom-Svenson, Sthlm 1911, s. 278.*

marinspirationen borde alltså icke i första hand komma sagospelet till godo. Dettas allenavälde över författarens inbillning var för tillfället bruten.

I ett brev till Palmblad från början av hösten samma år (1 sept. 1824) fortsätter denna atterbomska luftproduktivitet i ökad skala.¹ »Eros och Psyche» nämnes återigen i bredd med »ett Ossianico-Eddiskt skådespel: *Fingal och Agandecca (Svanhvita)*», vari vi på nytt möta ett utav motiven i den röda resedagboken. Men i främsta rummet samlar sig här Atterboms intresse kring sagohistorisk och historisk dramatik, kring mytens och den äldre svenska hävdens fantasilockande gestalter; i hans tankar spela ej mindre än »fyra tragedier af nationellt innehåll: *Odin eller Asarnes Invandring, Blotsven, Erik den Helige, Erik den XIV*», onekligen, om urvalet betraktas, ett högst tidskaraktéristiskt persongalleri.² Såsom jag i ett annat sammanhang hoppas få utveckla, är Atterboms dragning mot denna genre intet övergående hugskott. Alltifrån resan stadfästade sig nämligen hos honom övertygelsen att det historiska dramat i grunden var ett värdigare föremål för hans ärelystnad än sagospelet och att hans framtida skådespelsalstring borde stå under dess stjärna.³ Huru som helst: att en hel skara litterära projekt, historiska och icke historiska, just dyker upp år 1824 är nog ej endast ett utslag av den välbekanta, egendomliga vidden och stoffsamtidigheten i Atterboms fantasiliv. Säkert signalerar detta förhållande tillika en avspänning efter ett sysslande som i flera år tagit skaldens energier i anspråk, en förklarlig lust att rekreera uppfinningen genom utflykter i förut oprövade riktningar. I detta sista hänseende var det inte utan att de nya diktplanerna hotade slutförandet av Lycksalighetens ö.

Också ett annat hot nalkades oförutsett sagospelet, en fara av inre och personlig natur. Som bekant förlovade sig Atterbom på nyåret 1824 med Ebba af Ekenstam och med denna händelse vann hans tillvaro ett nytt innehåll och en länge saknad mittpunkt, mot vilken hans längtan och hans framtidsdrömmar strålade samman. Härigenom försköt sig så småningom diktarens känslolinställning till diktverket. Vändningen infaller närmare bestämt på hösten 1825 efter den sällhetsfyllda sommar han nyss tillbragt i sin fästmöes sällskap. Han tycker sig nu inte bara ha levat alltför lyckligt för att kunna skriva lyckligt, den tidigare, renodlat spekulativa tendensen i hans sagospel blir efter hans sista erfarenheter honom mer och mer främmande. För Brinkman yppar han i ett brev den 20 september 1825 sina bekymmer. »Jag är nu», heter det här, »äntligen på fullt allvar sysselsatt, att bringa denna för mig (liksom för Astolf) *olycksaliga Lycksalighet* till sin fullbordan. På landet gick tiden åt till kärlek, resor och allahanda förströelser. Få nu se, hurudan denna sednare del blir. Jag är orolig öfver

¹ Brevet i U. U. B.

² Med trohjärtad naivitet skriver Atterbom den 12 nov. 1824 till Hartmansdorff, att om han finge kunskap om något föremål ur vår äldre historia som kronprins Oskar särskilt önskade se dramatiserat, han »då ville företrädesvis bearbeta detta, och dermed begynna kedjan af de historiskt-dramatiska compositioner, dem jag (om Gud förlänar lif och helse) ämnar den ena efter den andra utföra».

³ Man märke t. ex. det självrannsakande versparet i *Befrierskan*, den våren 1824 diktade prologen till *Ön*:

Till *sagospel* han stämme lyrans slag;
Till *hjeltespel* han är ännu för svag!

dess öde, och fruktar att den skall för skarpsynta kännare alltför åskådligt blotta grunden, hvare dess egentliga missöde ligger. Hade jag fått fullborda detta verk året 1822, eller inom den förra hälften af det närmast följande — en tidrymd, då jag *lefde* i detta poems idé, helt och hållet deraf uppslukad, — så skulle alltsammans (jag vågar säga det) blifvit vida fullkomligare, och framförallt sjelfva slut-utvecklingen långt *kraftigare*, långt lifligare verkställd, än nu — nu, då jag, efter ett under den perioden uppgjordt schema, måste med våld försätta mitt inre tillbaka i en epoch, som är en — för mig sjelf — redan *tillryggalagd*. Den (indirect) *religiösa* tendensen af idéens slut-utveckling är numera det enda, som dervid intresserar mig. — Jag lefde den tiden mera i *phantasien*, än i *hjerat*; nu förhåller det sig tvertom.» Nu längtar Öns diktare efter att »komma på en *verkligare* lycksalighets-ö». Ett brev till Malla Silfverstolpe något senare på hösten (14 okt. 1825) pekar på samma missförhållande mellan den tankebyggnad inbillningen rest och en upplevd och lyckokrävande verklighet. Atterbom berättar för Malla, som då befinner sig på resa i Tyskland, att han arbetar på att sluta sin Ö; »hvilka egna», tillfogar han, »i min *fordna* lefnads-epoch aldrig förutsedda svårigheter jag dervid har att bekämpa, står utförligt beskrifvet i mitt brev till Fru Helwig, hvilket hon förmodligen meddelar.»¹

Det är inte så lätt att precisera vad Atterbom egentligen menar med sagospelets idé, ty detta har i själva verket flera, med varandra samordnade. En sak ligger dock klar, den konflikt som avtecknar sig i breven härovan återspeglas omisskännligt i Lycksalighetens ö, ehuru uteslutande inom människoskildringens sfär: sagospelet skulle inte vara det självbiografiska dokument det är, om ej Atterboms förändrade känsloläge kommit till uttryck däri. Det avgörande vittnesbördet ges av en replik i det fjärde äventyret. Astolf har hört gubben Florio föredraga romansen »Fager sken sommarens morgon på kullen» — en förtvivlad bikt om gäckad lykotörst — och utbrister, förundrad och rörd:

Mig tycktes, att mitt *eget* Jag blef skildradt
I denna visa; sådant, som det var
I *fordna* år! Nu är det annorlunda.
Jag lärde *älska*; och, på samma gång,
Jag lärde *lefva*.

I dessa versrader blottas mötet och brytningen mellan gammal och ny känslologrund i diktverket. Atterbom framträder här dubblerad i Florio och Astolf. Ty bakom masken av åldrad och blind ossiansk bard är Floriofiguren nästan ingenting annat än en inkarnation av det ännu ungdomligt skälvande atterbomska tungsinnet: Florio är Atterbom sådan denne var i de många mörka och hypokondriska stunderna åren 1818–1823, innan förälskelsen utfört sitt förvandlingsverk. Identifieringen av porträttbilden må anstå till ett annat tillfälle, och för ögonblicket anmäler sig blott det kronologiska problem, som omedelbart anknyter till det psykologiska. Florio hör ju hemma i det fjärde äventyret, han står som dess

¹ Detta, icke bevarade brev skrevs den 11 okt. 1825. I Amalia v. Helvigs skrivelse till Atterbom den 15 april 1826 kan man avläsa en reflex av hans självanalys. Se *Amalia von Helvigs bref till Atterbom. Utg. af Hedvig Atterbom-Svenson*, Sthlm 1915, s. 154, 155. Samma inre konflikt har Atterbom i övrigt biktat flerstädes.

portalgestalt, men koncipierades han verkligen också framemot 1826, när detta äventyr till större delen nedskrevs? Man har litet svårt att tro att Atterbom känt sig manad att ge objektiv kontur åt en person, vars innersta patos sedan tvenne år förlorat sin giltighet för honom, om denne icke redan tidigare bott i hans inre. Som Floriogestalten nu står där i skärningen mellan tvenne atterbomska livsskeden tillhör den därför enligt mitt förmenande ett äldre skikt i sagospelets utarbetning. Starka indicier tala för att den är anlagd på våren 1823, om icke förr.¹ Under dylika inre skridningar och med språng fram och åter mellan akterna färdigskrevs Ön.

Atterboms naturliga avslappningsreaktion efter fullbordandet av den första avdelningen av Lycksalighetens ö, de missmodiga stämningar, som bemäktigade sig honom då han fick känning av publikens kallsinnighet, idélykten i de många uppdykande diktprojekten och den överrumplande, av förälskelsen öppnade insikten om att livet var mäktigare än litteraturen vållade att det en tid såg tämligen mörkt ut för sagospelets fortsättning. I samma riktning verkade mödorna med det speciellt svärbemästrade tredje äventyret. Faktiskt skulle det inte ha varit särdeles förvånande om Atterbom, trogen sina sämre författarvanor, helt enkelt tröttnat på den senare avdelningen och låtit Lycksalighetens ö i likhet med Fågel blå förbli ett fragment. Dessbättre gav han icke tappat utan fullbordade trots allt sin Ö. Själv tillskrev han gärna fästmon förtjänsten härav; hon var hans »personifierade poetiska samvete», som manade och drev på. Kanske berodde det också på hennes inverkan, att fästmannen började känna slutförandet av sagospelet som en hederssak, vilken icke fick svikas. Dunklare men starkare låg väl djupast nere ett annat imperativ: den konstnärliga driftens begär till full utlösning, diktverkets eget irrationella krav på att få växa ut till sin yttersta gräns. Atterbom hade, såsom han skriver i ett av de brev till Ebba af Ekenstam, som äro huvudkällorna till hans biografi åren 1824–26 och därmed även till sagospelets senare historia, erfårit att ett arbete likt hans »går sin egen gång, och ofta icke som författaren vill, utan som det sjelft vill». (15 nov. 1825.) Hur mycket det än i somliga ögonblick tröttnat och bekymrat honom, måste diktverket dock slagit så fasta rötter i hans jag, att han ej förmådde släppa det. Redan bar han inom sig, gjorde det åtminstone mot slutet av 1825, Astolfs gengångarvandring i det rike, där han en gång varit konung, och hans möte med Tiden, bar inom sig Felicias förtvivlan och den luttrade fattningen i hennes avsked till nymferna, kaosskräcken när lycksalighetsön sjönk samman, de sista, tragiska scenernas transcendentala skimmer — hur skulle han kunnat låta denna ödessymfoni stanna i ett oskrivet intet!

De symptom på en kris som i olika hänseenden förmärkas i Atterboms inställning till sagospelet förklarade likväl aldrig allvarligt fortsättningen på detta. Betänksamt och i dröjande tempo gick arbetet på den senare avdelningen vidare. Under sommaren 1824, den första förlovningsommaren, blev ej mycket gjort, »men», berättar Atterbom på hösten samma år (1 sept.) för Palmblad, »väl hafva *materialierna* till denna utarbetning mångfaldigt ökat sig». I huvudsak passivt verksam samlade Atterbom då stoff för de följande äventyren. Man vågar förmoda att på detta förberedande

¹ Upplysande i detta hänseende äro Atterboms brev till Beskow den 21 aug. 1822, till Malla Silfverstolpe den 1 april 1823 — där, som jag annorstädes visat, en vemodig värmeditation verbalt berör en av Florios monologer — och till Geijer den 26 juli s. å.

stadium prosan i stor utsträckning kom till användning såsom ett första medium vid utformningen: det kursiverade ordet materialierna bör nog läsas med denna underbetydelse fäst i minnet. Enligt C. F. Dahlgrens smått spydigt uttryckta meddelande i brev till J. H. Thomander den 13 oktober 1826, alltså inte stort mer än en månad före sagspelets slutförande, hade Atterbom »skrifvit en stor massa lycksalighetsholmar på prosa, dem han sedan ärnade omskapa till en poetisk ö», och samma stilistiska metod praktiserades bevisligen redan från begynnelsen med Lycksalighetens ö.¹ Vi se inför oss skalden i ferieverksamhet, skisserande uppträden för Ön, fyllande papperet med långa, svällande monologer och beskrivningar, ibland också noterade en meditation eller ett infall, som frapperat honom i en bok, ett brev, ett samtal. Säkert excerperades under dessa receptiva arbetstimmar just passande ställen ur en rikhaltig lektyr, utan att Atterbom, en av vår litteraturs stora sommarälskare, därför underlät att nedteckna intrycken från sina promenader ute i det fria: särskilt i det fjärde äventyret ha flera tydligt lokalpräglade svenska landskapsscenerier inkomponerats.² Ibland fick väl också prosan fara medan Atterbom för kommande bruk fritt översatte något av de poemer han hittat någonstans, mestadels hos den ene eller andre tyske författaren.

Om det extensiva materialhopande, som antydes i brevet till Palmblad 1824, närmast gällde det tredje äventyret eller fortsättningen i allmänhet är naturligtvis omöjligt att avgöra. Sagspelets värsta stötesten blev i varje fall det nyssnämnda äventyret. Enbart dess omfång var överväldigande: det räknade fullbordat närapå 200 sidor och upptog, med många och långa avbrott, sin författare från vårvintern 1823 till ett gott stycke in på nyåret 1826. Såsom Vetterlund påpekat, måste Atterbom också här egenhändigt »uppfinna intrigen, imbrogliot, som folkboken annars gav honom» (s. 99). Ändå större och mera komplicerade svårigheter skapade likväl ämnets allegoriska natur, d. v. s. den allegori diktaren djärvt konstruerat in i folkbokens enkla sens moral. För Tegnér bekände Atterbom (brev den 6 jan. 1826), hur han våndades under brottningen med figurteckningens dubbla plan i denna akt, men försäkrade samtidigt, att de tvenne följande äventyren skulle gå vida lättare. »Sedan *olyckan* riktigt kommit i gång», yttras det i brevet, »flyttar hon Felicia på en mera vanligt qvinlig och hela personalen på en *menskligare* grund». Till hälften medvetet finnes i dessa reflexioner samma känslomässiga avståndstagande från sagspelets abstrakta idéinnehåll, som förut kommit till synes i andra uttalanden av Atterbom. Med den förändring mot en naturligare livsluft han räknar på, sedan dramat passerat sin peripati, väntar han sig även en varmare och osöktare beröring med figurerna i dikten.

Upplysande tidsbestämningar rörande utvecklingsgången inom det tredje äventyret stå oss icke till buds, på ett enda undantag när, faktiskt det enda mera exakta i kronologisk väg, som än så länge kommit för mina ögon om något parti av sagspelet. Till sin blivande svåger C. T. af Ekenstam skriver nämligen Atterbom den 24 februari 1826 följande: »Scenen mellan *Felicia* och hennes *Moder* (mellan den *sinnliga Phantasien* och den *öfversinnliga*, den i den förborgade Evigheten vistande och derur mystiskt

¹ Se min uppsats *Tiecks prosa och »Lycksalighetens ö»*, *Sammlaren* 1926, s. 126.

² Jfr min uppsats *Atterbom och den svenska sommaren*, *Svensk litteraturtidskrift*, Årg. 1, 1938, nr 4.

framgående, som är Vishetens egen Genius), är nu *fullbordad* — och, såsom jag sjelf tycker, *lyckligt*. — I morgon börjar jag *Astolfs och Felicias sista afsked* — hvarefter han återreser till Jorden. — Jag tror sjelf, att *denna* Del kommer att öfverträffa den *förra*.»¹ Vad som här på dagen dateras är ju avslutningen och början på tvenne av de mest betydande dialogerna i den senare avdelningen av Lycksalighetens ö.

Omkring mitten av mars 1826 kom Atterbom antagligen på allvar in på det fjärde äventyret (brev till fästmän 21 mars). Huruvida dettas bärande motiv, det i folkboken endast antydda, utav Atterbom genialiskt utförda uppslaget att låta Astolf såsom en okänd främling efter trehundra år återvända till sitt forna rike, tillhör endera av diktverkets tvenne konceptioner, den av 1811 och den av 1821, eller senare runnit upp ur en ny fantasikombination torde ingen någonsin kunna säga.² Kanske var hela det fjärde äventyret ännu på hösten 1823 inte alls påtänkt. I denna riktning kunna vi åtminstone tyda ett yttrande av Atterbom i brev till Beskow den 20 okt. 1823, där den förre påstår att avhandlingsskriverier hindra honom från att »författa sista Acten af min Ö». Eller har Atterbom för att artikulera handlingen skilt ut detta äventyr ur den alltför kompakta massa som omfattade sagospelets tragiska avslutning i dess totalitet? Här möter idel ovisshet. Blott beträffande den mest sensationella beståndsdelen i samma äventyr, den politiska satir som går under namnet den hyperboreiska republiken, vågar man göra gällande att den tillkommit jämförelsevis sent. Ty även om Atterbom redan så pass tidigt som hösten 1821, ideologiskt sett, var färdig för en dylik uppgörelse med svensk tidsningsliberalism, var denna å sin sida knappast ännu ett moget objekt för en polemisk vidräkning av hyperboreadens mångstämmighet och slagkraft. Först när Argusväsendet några år in på 1820-talet riktigt visat vad det förde i skölden och växt till en aggressiv makt, har det kunnat utlösa Atterboms lidelsefulla reaktion. I detta avseende äro flera av de anspelningar på politiska och sociala aktualiteter, som trängas i hans satiriska revy och som just hänföra sig till perioden 1824–1827, utmärkta dateringsinstrument.

Med det fjärde äventyret i dess helhet blev Atterbom, på sommaren 1826 upphöjd till lycklig äkta man, klar de första dagarne i september samma år och hann härfå nere på Marmorbruket i Östergötland in på det femte. Ehuru hösten i Uppsala till en början medförde en del dröjsmål i arbetet på vad som återstod av Ön, löpte sedan detta undan raskare än någonsin, synbarligen buret på samma högvåg av flödande ingivelse som utmärkte nyårsmånaderna 1822. Redan den 17 november 1826 kan Atterbom delge Hammarsköld den glädjande nyheten att han »just i dag» skrivit de sista raderna på sagospelet. Inom vänkretsen var detta ett evenemang, och Palmblad, som samma dag likaledes tillskrev Hammarsköld och därvid icke kunde neka sig nöjet att triumfera litet över dennes skepsis inför fullbordandet av Lycksalighetens ö, tecknar drastiskt Atterbom vid målet.

¹ Brevet i Hösterumsarkivet i Linköpings stifts- och landsbibliotek.

² I sin studie *Lycksalighetens Ö. Atterbom og Paludan-Müller* (Nordisk Tidskrift 1900) hävdade som bekant J. Paludan på denna punkt en direkt inverkan från sågnen om Holger Danske (se *a. a.*, s. 176, 177, 198–201). Antagandet förstärkes av det faktum, att Atterbom enligt auktionskatalogen över hans boksamling (1855) ägde »Olger Danskis Krönike», uppenbarligen den mycket spridda danska folkboken.

»I förrgår», så lyder hans version, »har han bräckt halsen af alla Insulanerne, dränkt ön och linierat ett groft streck midt under Chaos.» Kort härefter (28 nov.) återgav den fine humanisten Adolf Törneros, i allo en kontrast till den kärvt studentikose Palmblad, den livsdager som under dessa månader vilade över Atterboms uppenbarelse. »Han är», utbrister Törneros, »pånyttfödd: man har aldrig sett honom så tranqvillus, så serenus, så blid och mild, med ett ord så älskvärd som nu. Han arbetar med tredubbel lust och lätthet. Oaktat hans fru var illa sjuk flere veckor i höst, var han ändå tålig och försakande, han som eljest mången gång illa kved, när han råkade få en smula snuva. Ön fullbordade han i en hast, ehuru han hade ungefär hälften oskrivet vid sin ankomst i höst.»¹ I harmoni, i en för honom lika ovanlig som lycklig jämvikt mellan erotisk tillfredsställelse, fysiskt välbefinnande och diktarglädje, avslutade Atterbom sagospelet. Granskad och renskrivet men ändock omarbetat till betydliga delar medan själva tryckningen pågick (se Atterboms brev till Hammarsköld den 11 maj 1827) utkom detta härpå de första dagarne i juni 1827.

Förloppet när Lycksalighetens ö blev till här i och för sig intet ovanligt och frapperande, när man känner Atterboms personliga förutsättningar och det motstånd som diktverkets vidd, genrens nyhet och dåtida svenska författarvillkor reste. Vad som här avtecknar sig är egentligen blott historien om hur en av sjuklighet hemsökt poet och akademiker långsamt, under ogynnsamma omständigheter, uppskov, hinder och motigheter av många slag plitar ihop en väldig fantasisak, vars benägenhet att svälla ut över alla rimliga gränser såväl i tid som i sidantal han hade oändligt svårt att lära sig förutse. Atterboms skilda uppgifter som universitetsman och litteratör trängde sig ju också mellan honom och hans Ö: akademiska föreläsningar, högtidstal, filosofiska avhandlingar i specimentsyfte, uppsatser och recensioner i de kritiska Uppsalaorganen verkade härvidlag splittrande och avledande. Lycksalighetens ö förblev under de sex år den nedskrevs blott ett inslag i en oavbrutet fortlöpande vitter verksamhet, låt vara det merendels överskyggande. I tysthet får man nog även medgiva, att Atterbom alldeles för villigt lät sig distraheras än av det ena, än av det andra och plottrade bort dyrbara arbetstimmar på sysselsättningar av diskutabel vikt; de perioder som verkligen i ostörd samling ägnades åt sagospelet äro förvånande få. På denna punkt sätter skaldens talrika känsligheter in. Han har lika svårt att komma i gång som han har lätt att bli avbruten, han behöver vara upplagd och avbidar gärna, efter de flesta lyriska personers sedvana, den gynnsamma och stigande stämningen, i hans fall ofta född av sol och vackert väder. Dessutom inneburo de årliga förflyttningarne mellan Uppsala och hembygden i Östergötland, vilka gävo den yttre rytmen åt sagospelets nedskrivande, ett besvärligt akklimatiseringsproblem för honom.

Den som med konkreta litteraturvetenskapliga mål för ögonen gör ett försök att följa tillblivelsen av Lycksalighetens ö står inför en otacksam, ja innerst ofruktbar uppgift. Skälen därtill äro många. Det är sant att vi tack vare de ymnigt flödande brevkällorna äro i stånd att fasthålla huvudetapperna i utarbetningens fortgång och att diktarens egna meddelanden, kritiskt vägda, rymma viktiga upplysningar om sagospelets sam-

¹ *Adolf Törneros' brev. Landquists uppl. 1, s. 393.*

manfogning. Det är också sant att samma källor registrera nästan alla de personliga reaktioner och stämningar, som äro förknippade med Atterboms skaparmödor, långt fullständigare än vi för vår del ha behov av. Men vid dessa oftast sekundärt intresseväckande sidor av sagospelets tillkomsthistoria stannar i regeln vår insikt. Atterbom, som i breven talat så flitigt om sitt sysslande med dramat och som även gett nyckeln till dess spekulativa syftning, leder oss ju annars, för resten mer än begripligt, nästan aldrig in i den verkstad där diktverket efterhand utformades. Beträffande det mesta som verkligen lönade sig att veta, det som sade någonting om Atterboms grepp kring stoffet, medan detta ännu låg i smältdegeln, stå vi dessvärre framför stängda dörrar, blott i enstaka ögonblick öppnade på glänt. Sagospelets ursprungliga konception, när och hur fabeln börjat teckna sin överbyggnad på folkbokens grund, de kristallisationspunkter, kring vilka händelsernas flöde förtätat sig, den utveckling och de förskjutningar som måste ha ägt rum i plan, dramatisk sammanlänkning och personskildring, hela den glidande inre topografien i det vardande diktverket ligger huvudsakligen i skymning. Man ser trådar ur ett mönster och anar att horisont småningom vidgat sig bak horisont.

Härtill komma ytterligare negationer. Lycksalighetens ö var aldrig någon organisk skapelse och Atterbom ingen man att stramt genomföra ett dramatiskt skeende, vilka finesser i artistisk stämflätning han än mäktade. Lyrism och reflexion matta den dynamiska nerven, ingivelsen ter sig långa stycken mera extensiv än intensiv. Mycket i sagospelet är också bara bearbetning och utvärtas arrangemang, mängder av äldre gods ur en ovanligt välförsedd poetisk förråds-kammare inkomponerades där, att icke tala om de tusen och en reminiscenser som flätades in i texten. Och så till sist den allt överskyggande synpunkten: det betydande i verket, skönheter och de filosofiska djupen, hämtar ingen belysning ur tillkomsthistorien, fattad i den trängre meningen av en långsam, mer och mindre mekanisk sammanfogningsprocess. Dessa värden stiga utifrån in i den förra.

Om motivets och diktplanens mångåriga välde över Atterboms inbillning otvivelaktigt bildar introduktionen till sagospelet och kalenderbidraget 1821 kanhända dess springande punkt, så är därmed intet uttömmande svar lämnat på frågan varför precis detta ämne upptogs i stället för Fågel blå. Tillsvidare kan man icke säga stort mer än att folkbokens berättelse någon dag på hösten 1821 vände just den sida mot bearbetaren, varigenom han förmådde nå beröring med den och bringa sig själv över i den. Möjligen valde han då egentligen icke ämnet utan detta valde liksom oförhappandes honom. Sedan inträdde, ville man förmoda, ett andra stadium: allt efter som verket kom i rörelse och började svälla, tog det automatiskt relation till hela den värld av mäktigt och smått han hade inombords och drömde om att få gestalta. Tydligare än annorstädes manifesterar sig nämligen i sagospelet den expansionens och attraktionens, den bredens och samtidighetens lag som i så eminent grad äger giltighet för Atterboms skapande.

En rad litteraturhistoriker från Albert Nilsson till Gunnar Axberger ha redan i stort sett klarlagt den betydelsefulla omsvängningen i Atterboms livsåskådning åren före Lycksalighetens ö genom en analys av de verkande krafterna i hans medvetande under samma skede. Den ram som valts för denna studie utslöt flera bland de filosofiska och personliga samband

vilka dessa forskare behandlat, endast vid sagospelets utgångsläge och vissa faser av skaldens dåvarande situation fann jag anledning att dröja. Till sist en kortare utvikning om skönhetsteorien bakom verket!

Konstanta psykiska spänningar, stående eller tillfälliga lägen på Atterboms livsväg täcka givetvis blott vissa gripbara aspekter av det genetiska problemet i Lycksalighetens ö. Okända men lika betydelsefulla impulser ligger därjämte inom möjligheternas omkrets. Vem vet exempelvis om ej det akuta uppslaget i första rummet bör sökas inom Atterboms estetiska system? Med Lycksalighetens ö föresatte sig Atterbom att skriva en tragedi över själva poesien och bli en skönhetslivets didaktiker. Under tiden innan drages han även mer och mer mot denna intressesfär. Inemot slutet av år 1820 infördes i Svensk Literatur-Tidning den jättelika Iduna-recensionen, vilken partiellt ingenting mindre är än en genomarbetad estetik och i sin art en lika fullständig trosbekännelse som prosautkastet till Fågel blå var en bikt- och diktsomma. Albert Nilsson anmärker i boken Svensk romantik, att vad Atterbom i denna recension yttrar om det tragiska offret nästan förefaller såsom en utläggning av Lycksalighetens ö; skalden måste därvid, tillägger han, ha haft sitt tillämnade verk i tankarna.¹ För min del kan jag ej utan vidare dela Nilssons uppfattning. Förhåller det sig icke snarare så, att teori och tillämpning funnits oberoende av varandra och att den förra utbildats tidigast? Dessutom tillkommer här ett annat frågetecken. Läser man Atterboms ord i deras sammanhang, tvingas man nämligen till den slutsatsen, att det drama som till synes föresvävat diktaren bör ha varit en historisk tragedi, icke någonting av sago-spelstyp.²

På våren 1821 fick Iduna-recensionen en alldeles direkt fortsättning i den i Sveas 4:e häfte tryckta, ofullbordade uppsatsen Förberedelser till en ästhetik. I denna undersökning varieras, vilket Albert Nilsson ävenledes framdragit, tankarne om den tragiska konstens väsen och det skönas undergång. Märkvärdigt nog har däremot ingen bland de forskare, som slagits av likheten mellan slutfilosofien i Lycksalighetens ö och den tyska estetikern Solgers uppfattning av det tragiska, upptäckt att Solgers dialog Erwin (1815) satt otvetydiga spår i samma undersökning, varigenom de förbisett själva huvudbeviset för en inverkan.³ Men detta sista är en sak för sig: viktigare för våra sammanhang är att den fortsättning på Förberedelser, som vi veta att Atterbom planerade, eventuellt var ett levande och inspirerande element i hans föreställningsvärld på tröskeln till Lycksalighetens ö. Efter vilka linjer Atterbom ämnat lägga denna fortsättning låter sig skönja dels av några antydningar i slutet på Förberedelser (s. 211), dels av ett hittills inte observerat schematiskt utkast

¹ Nilsson, *a. a.*, s. 270, 271.

² Till Atterbom skriver Friedrich Rückert (Koburg 10 april 1824; i U. U. B.), säkert som svar på ett brev av den förre från 1819 eller 1820: »Num möcht' ich von dir allerley erfahren, z. b. ob dein Gustav Adolf wirklich angefangen worden?» Skulle Atterbom, till vars motivfantasier Erik den helige hörde, umgäatts med tanken på något slags martyrdrama med Gustav II Adolf som hjälte? Jfr Atterbom, *Litterära karakteristiker* I, s. 261 ff.

³ Se t. ex. K. W. F. Solger, *Erwin . . . Hrsg. von R. Kurtz*. Berlin 1907, s. 200 ff., 212, 213 och *Förberedelser*, s. 208, 209. I *Svea*, H. 12 (1828; tr. 1829), där Atterbom i en översikt yttrar sig om Solger, påstår han, att *Erwin* innehåller »kanske det bästa, som, från en filosofisk synpunkt, blifvit i sednare tider tänkt och tryckt öfver detta ämne».

till en estetik, som anknöt till denna uppsats.¹ Gick det inte i själva verket så till, att den uteblivna fortsättningen på Förberedelser — ett avsnitt ur poesiens historia höjande sig mot religionens slutkrön — låg och grodde i Atterboms hjärna tills den metamorfoserad uppdök i sagospelet?

¹ Detta utkast, varom mera annorstädes, finnes i L. U. B. Att en påverkan från Solgers *Erwin* föreligger redan i Iduna-recensionen är ingalunda uteslutet.
